

cionisan kmetски položaj raje. Zatim je objašnjena uloga popisnih deftera, čiji je zadatak bio da obezbede tačnu evidenciju stanovništva zbog sakupljanja poreza, što je preseljavanjem bilo poremećeno. Dalje su navedene razne ekonomske mere (nametanje duplih poreza »čift bozan«, »dupli ušur«, »resmi duhan« i dr.), koji su imali cilj da otežaju raji napuštanje mesta boravka, a isto tako su navedene razne olakšavajuće mere da bi se raja zadržala na feudalnim posedima.

U poslednjem delu rada govori se o posledicama bežanja raje (str. 333—371), što je bilo negativno po postojeći timarsko-spahijski sistem, i što je dovelo do promena u zemljišnim odnosima, do naseljavanja makedonskih gradova hrišćanskim stanovništvom iz okolnih sela, poznatog kao »makedoniziranje gradova«, a to je doprinelo buđenju i makedonske narodnosti, samosvijesti i dr., tako da je zvanično ukidanje kmetstva, u stvari, značilo sankcionisanje položaja koji je nastao u XVIII veku.

Na kraju, od 372—379. stranice sledi rezime na francuskom jeziku, zatim kratice i registar ličnih i geografskih imena i drugih pojmova.

Iako tekst prate kratki zaključci posle svakog pododjeljka, pada u oči da na kraju teksta nedostaje uobičajeni zaključak ili rezime. Isto tako, nedostaje rečnik mnogih reči turskog, arapskog i persijskog porekla, iako su one objašnjene u tekstu. Na kraju, radi veće preciznosti, mogli su bili izdvojeni registri ličnih od geografskih imena.

S obzirom na problematiku koja je predmet proučavanja i na činjenicu da su prilikom obrade obilno korišćeni originalni turski dokumenti iz bitoljskih sidžila i muhime defteri, rad *Krepostništvo vo Makedonija vo vreme na turskoto vladeenje* predstavlja značajan doprinos ne samo makedonskoj nego i balkanskoj istoriografiji, a takođe i orijentalistici i islamistici uopšte.

Milka Zdraveva

Galib Šljivo: KLEK I SUTORINA U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA 1815—1878, Filozofski fakultet u Beogradu, Beograd 1977. godine, (183 str.).

Ova knjiga je napisana kao magistarska teza koju je Galib Šljivo 1972. godine odbranio na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Izdao ju je pomenuti fakultet sredstvima Zajednice za usmjereno obrazovanje u Tuzli i školskog centra u Orašju. Tri godine kasnije autor je doktorirao na temu »Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850—1852. godine«. Knjiga pod naslovom *Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850—1852.* izašla je u Sarajevu 1977. godine u izdanju »Svjetlosti«. Galib Šljivo sada radi kao profesor istorije na Pedagoškoj akademiji u Banjoj Luci.

Problemi austrijsko-tursko-mletačkih odnosa u XVII i XVIII stoljeću na području zemljouza Kleka i Sutorine koji su spajali bosanski pašaluk s morem obrađivani su dosta iscrpno. Nisu, međutim, obrađivani problemi u XIX stoljeću. Istoričari koji su obrađivali bosanskohercegovačku prošlost

u XIX stoljeću samo su se parcijalno dodirnuli te teme u svojim studijama ili prilogima, samo onoliko koliko je to bilo neophodno, a posebne studije nije bilo. Magistarska teza prof. Šljive predstavlja lijep prilog našoj historiografiji, a posebno bosanskohercegovačkoj u osvjetljavanju ovoga problema. Prikazao je svu političko-ekonomsku problematiku na monografski način u cjelini sa svim potrebnim pojedinostima. Posebnu vrijednost i zanimljivost daju ovoj knjizi fusnote na gotovo svakoj stranici koje nam predočavaju materijal (građu) kojom se autor služio. Svoja istraživanja je zasnivao na dosada slabo ispitanoj građi iz Bečkog i Državnog arhiva u Zadru. Osim arhivske građe, konsultovao je i literaturu koja je samo fragmentarno obrađivala ovaj problem.

Studija Galiba Šljive nam pregledno i s puno smisla za logično rasuđivanje na 193 strane daje historiju bosanskohercegovačkog izlaza na Jadran od Bečkog do Berlinskog kongresa. U uvodnom dijelu autor nas upoznaje veoma kratko s političkim položajem enklava Kleka i Sutorine od Karlovačkog mira do Bečkog kongresa. Time nas autor postepeno uvodi u problematiku koju će analizirati u glavnom dijelu knjige. Knjiga je podijeljena u tri dijela. Određenim tematskim i hronološkim redoslijedom pisac vodi čitaoca iz poglavlja u poglavlje. U prvoj glavi pod naslovom »Prvo razdoblje: 1815—1849« pregledno je prikazao austrijsko-turske odnose od 1815. godine kada Austrija dobiva Dalmaciju na upravu do 1849. godine i završetka revolucionarnog perioda (str. 9—73). Ovo razdoblje, da bi ga što kompleksnije obradio, podijelio je u četiri dijela i dao im posebne naslove: 1. Enklave Klek i Sutorina i organizacija austrijske uprave u Dalmaciji; 2. Misija Bernarda Kaboge; 3. Nastojanje Austrije da rekonstruiše cestu preko Kleka i Sutorine i 4. Prijedlog Austrije za razmjenu teritorija. Da bi se razumjeli svi kasniji problemi na ovom području, autor polazi od organizacije austrijske uprave u Dalmaciji, a posebno od položaja enklave Kleka i Sutorine u tom sistemu. Kada je Austrija 1815. godine dobila na upravu Dalmaciju, Turska je i dalje zadržala odlukom Bečkog kongresa Klek i Sutorinu kao zemljouze koji su spajali bosanski pašaluk. Austrija je svim silama nastojala da održi onakvu upravu kakvu su ustanovili Mlečani. Enklave Klek i Sutorina razdvajali su austrijsku Dalmaciju i onemogućili kontinuiranu upravu na jadranskoj obali. Beč je nastojao da se ove enklave ustupe Austriji. Na razne načine je to činio. Prvo izolacijom Turske obale na Jadranu, ometanjem pomorskih i trgovačkih veza, a posebno stalnim diplomatskim pritiskom na Portu preko svoga internuncija. Porta je to odbijala i stalno osporavala više iz političkih nego iz stvarnih razloga. Tridesetih godina XIX stoljeća, evropske sile su nastojale preko diplomatskih krugova proširiti trgovačke interese u Turskom Carstvu, što je umnogome zabrinulo Austriju. Da bi ravnopravno učestvovala u tim događajima i ona je postala aktivnija na tom planu. Kako se javila i neka aktivnost Turaka na enklavama, Beč je dao zadatak Kabogi da obide obalska utvrđenja na Jadranskom moru i da procijeni vrijednost Kleka i Sutorine. Bernard Kaboga (Bernhard Caboga) bio je Dubrovčanin. Rođen je 1785. godine u Dubrovniku, a umro je u Beču 1855. godine. Završio je austrijsku vojnu školu i iz nje izašao kao oficir fortifikator. Godine 1815. bio je mjesni komandant artiljerije u Dubrovniku, a 1832. godine vršio je inspekciju utvrđenja na Jadranskom moru kao austrijski general. U službi Austrije 1848. godine postao

je generalni direktor inženjerije. Kaboga je dao sumarne preglede Kleka i Sutorine i procijenio da enklave vrijede 17.400 dukata. Međutim, ni nastup Beča s prijedlogom da se Austriji ustupe enklave za obeštećenje u novcu nije naišao na razumijevanje. Porta je razmatrala i ponudu Austrije da rekonstruira cestu preko Kleka i Sutorine, ali je odugovlačila s odgovorom, jer joj to nije išlo u prilog. Pokušaj Austrije da se izvrše razmjene teritorija nije prihvaćen od turskih vlasti. Mada su nastojanja Austrije neslavno završavala, ona nije odustajala od svojih namjera.

Napori Austrije da poveže svoje istočne teritorije preko Kleka i Sutorine oživjeli su tek nakon završetka revolucionarne 1848—1849. godine, čime počinje i druga glava ove knjige pod naslovom »Drugo razdoblje: 1849—1853« (str. 73—151). Ovo pitanje došlo je u prvi plan kada su se počeli uplitanje interesi drugih evropskih sila na Balkanu. Austrija je nastojala svim silama da onemogući razna uplitanja i da prevashodno učvrsti svoje političke interese, a ne zanemarujući i trgovačke. Od polovice 1850. godine, dolaskom Omer-paše Latasa u Bosnu, ovo pitanje postalo je aktuelnije. U ovom periodu Austrija je veoma jakim diplomatskim pritiskom nastojala da riješi ovo pitanje na međunarodnom nivou, da iskoristi vrijeme nereda u Turskom Carstvu i da ugrozi trgovački i politički interes zapadnoevropskih sila na Balkanu.

Treće razdoblje u rješavanju problema spornih enklava od 1853. do 1878. godine je tematika treće glave u ovoj knjizi pod naslovom »Treće razdoblje: 1853—1878« (str. 151—181). Stanje na enklavama se kompliciralo tursko-crnogorskim ratom i Vukalovićevim ustankom, ali vremenom ovaj problem gubi na značaju, mada ne dolazi do rješavanja njihovog statusa. Austrija je stvarala planove širih razmjera. Godine 1878. Austro-Ugarska je dobila mandat za okupaciju Bosne i Hercegovine, a enklave Klek i Sutorina ostali su sastavni dio bosanskohercegovačke teritorije pod sultanovim suverenitetom sve do aneksije 1908. godine.

Mada je ovaj problem bio stalno prisutan u odnosima ove dvije carevine, a i veoma važan, nije bio i jedini. Austrija je, prije svega, nastojala potisnuti interese drugih država i sila koje su se željele infiltrirati preko turskih posjeda na Balkanu, stalno držeći otvoren problem enklava Kleka i Sutorine, i neutralizirati međunarodni i turski promet, a u pogodnom trenutku uključiti ih u svoj teritorij.

Da bismo razumjeli političke i trgovačke interese kao i ponašanje pojedinih država, zainteresovanih za ovo područje, moramo se ukratko upoznati i sa geografskim, demografskim i privrednim prilikama koje su vladale na ovim enklavama. U geografskom pogledu Klek je bio kraško brdovito područje obraslo šipražjem. Sutorina je bila uska plodna dolina okružena brežuljcima. Uglavnom je to bilo slabo naseljeno područje, gotovo pust teren, s malim brojem naselja i ljudi u njima. Žitelji tih rastrkanih sela bili su nepovezani i u političkom i u privrednom pogledu. Bavili su se, uglavnom, zemljoradnjom i stočarstvom. Na ova zanimanja ih je, u prvom redu, uputila konfiguracija tla. Uspijevala je vinova loza, pšenica, zob, kukuruz i druge kulture. Za stočarstvo su bile pogodne uzvišice za ispašu stoke u zimskom periodu s šireg područja Hercegovine. Bilo je razvijeno i voćarstvo, jer mu je pogodovala blaga klima i sunčane padine pojedinih brežuljaka. Interesantno

je da u ovom području nije bilo ribara. Godišnje prihode od žetve, glavarinu i druge obaveze morali su podmirivati turskim feudalcima u novcu i u naturi.

Obrađujući razne oblike kontakata između Austrije i Turske, i osvjetljavajući ovo pitanje s mnogo detalja, Galib Šljivo je u potpunosti uspio da obradi složene odnose između ta dva susjeda koja su kroz stoljeća bili upućeni jedan na drugoga. Autorov pristup i način obrade ove teme je naučnoistraživački. Šljivo je uspio sliti tekst u čvrstu cjelinu. Vrijednost djelu daju jednostavan stil i jezik, koji čine knjigu pristupnom svakom čitaocu. Ovaj rad predstavlja vrijedan doprinos poznavanju bosanskohercegovačke istorije u XIX stoljeću.

Vera Ilić

Mitar Papić, ISTORIJA SRPSKIH ŠKOLA U BOSNI I HERCEGOVINI, IP »Veselin Masleša«, Biblioteka »Kulturno nasljeđe«, Sarajevo 1978, s. 191.

Interesovanje za istorijski razvoj školstva u Bosni i Hercegovini zaokupljao je niz godina pažnju autora gore naslovljene knjige. I kao istaknuti prosvjetni radnik, posebno u periodu naše socijalističke izgradnje, Papić je pokazivao poseban interes za kulturnu prošlost naših naroda. Zanimljivosti iz te sfere našeg života on je objavljivao u našim časopisima i u dnevnoj štampi. Jedan broj tih svojih napisa on je prikupio i objavio u posebnim knjigama (*Stazama prosvjete i kulture* u izdanju Zavoda za izdavanje udžbenika, Sarajevo 1966. i *Tragom kulturnog nasljeđa* u izdanju »Svjetlosti«, Sarajevo 1976). U novije vrijeme Papić se isključivo orijentisao na istraživanje istorije školstva u Bosni i Hercegovini. Te svoje istraživačke rezultate on je prije nekoliko godina objavio u knjizi pod naslovom *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije* u izdanju IP »Veselin Masleša«, Sarajevo 1972.

Najnovijom knjigom o istoriji srpskih škola u Bosni i Hercegovini Papić je potvrdio svoju namjeru da i dalje ispituje ovu oblast naše kulturne istorije koja je na žalost sve do danas nedovoljno istražena. Nekim svojim nedavno objavljenim člancima on kao da nagovještava čitaocima da je svoja najnovija istraživanja istorije školstva usmjerio i na period između dva rata i u toku rata. Time bi on svoja istraživanja na neki način zaokružio u jednu cjelinu što bi onda u svojoj ukupnosti značilo vrijedan doprinos osvjetljavanju kulturne prošlosti naroda Bosne i Hercegovine uopće.

U uvodu knjige *Istorija srpskih škola u Bosni i Hercegovini* autor se našao pobuđen da naglasi da je školstvo na ovom našem tlu kako u periodu turske uprave tako isto i u vrijeme austrougarske okupacije imalo izuzetno mjesto u istoriji srpskog naroda u Bosni i Hercegovini. On s tim u vezi konstatuje da sve do 1878. godine nisu postojale državne škole i da su srpske škole, nastale kao rezultat privatne inicijative i ličnih napora poduzetnih pojedinica, pružile određene mogućnosti za opismenjavanje srpskog stanovništva. Takve škole bile su ujedno najpodesniji posrednik u povezivanju i podsticanju